

PAVEL TOMÁŠEK

DOMÁCNOST A DOMÁCÍ HOSPODAŘENÍ Z HLEDISKA SOCIALISTICKÉHO ZPŮSOBU ŽIVOTA

V dosavadním výzkumu socialistického způsobu života bylo věnováno značné úsilí poznání souvislostí mezi rodinným životem v naší společnosti a tvorbou socialistického způsobu života. Výzkum ukázal, že rodina tím, že v životě socialistické společnosti plní důležité a nezastupitelné funkce, ovlivňuje charakter každodenního života všech občanů a zároveň je jednou z důležitých sociálních skupin, ve kterých se způsob života realizuje i pozměňuje. Významná část lidského života se uskutečňuje v rodině, a co je ještě důležitější, v rodině uspokojujeme největší část svých běžných životních potřeb. Rodina tak představuje významný sociální kontext, jehož prostřednictvím může socialistická společnost působit na proces tvorby a formování způsobu života a proto výzkum této sociální skupiny je trvalou součástí úsilí o poznání a společenské ovlivnění existujícího každodenního způsobu života. Naše dosavadní poznatky z této důležité oblasti ukazují, že pro poznání tvorby a formování socialistického způsobu života má rozhodující význam konkrétní poznání hospodářských funkcí rodiny.¹ Z těchto důvodů je ve výzkumném programu výzkumu rodiny, v rámci široce koncipovaného výzkumu socialistického způsobu života, věnována výrazná pozornost domácímu hospodaření. Badatelská práce se přitom soustřeďuje na skutečnosti, jimž byla dosud věnována relativně nepatrná pozornost. V dnešní situaci se nemůžeme zatím ani opírat o nějakou rozpracovanou teorii. Problémům domácnosti byla v socialistické vědě zatím věnována zevrubná pozornost jen v NDR a v Polsku. V literatuře socialistických zemí nebyla otázka domácího hospodaření dosud podrobněji teoreticky rozpracována. Shrnout dosavadní poznatky z této oblasti a pokusit se o vypracování určité teoretické koncepce je jedním z cílů naší výzkumné práce.

Pojem domácnosti či domácího hospodaření se zakládá právě na způsobu uspokojování životních potřeb — individuálním nebo kolektivním —

---

¹) Tomášek, P.: *Rodina, její společenský význam a místo v socialistickém způsobu života*. VP č. 93, VÚŽÚ, Bratislava 1973.

Suchý, J. a kol.: *Syntetická štúdia o teórii socialistického spôsobu života*. Bratislava, jún 1976.

a na vlastnictví určitých předmětů, které uspokojení těchto potřeb umožňuje. Část životních potřeb všech občanů naší společnosti se ovšem uspokojuje mimo rámec domácnosti a neopírá se o soukromé vlastnictví. Domácí hospodaření může sloužit jedné osobě nebo skupině osob. Osoby, které do této skupiny přináležejí, spojují ve větší nebo menší míře svoje příjmy a rozdílnou pracovní participací přispívají k zajištění života skupiny i jejích jednotlivých členů. Výrazem této skutečnosti je domácnost, která vystupuje navenek v podobě určité hospodářské jednotky, ve které se v podstatné míře rozhoduje o použití příjmů jednotlivých členů i o jejich pracovní participaci na činnostech, které zajišťují pravidelný chod domácnosti. Z tohoto základního funkčního určení domácího hospodaření vyplývá, že v domácnosti mohou být v procesu domácího hospodaření spojeny i osoby, mezi kterými neexistuje žádný příbuzenský vztah. Protože však podstatná část všech domácností jsou domácnosti rodinné (rodinné domácnosti tvoří asi 85 % všech domácností), setkáváme se zhusta se ztotožněním domácnosti s rodinou.

Naše pochopení vzniku a tvorby konkrétního způsobu života, které uplatňujeme také při výzkumu domácnosti, vychází z modelu: potřeby — jejich uspokojování v každodenních aktivitách a vznik nových vyšších potřeb, které vznikají právě v procesu uspokojování potřeb. Toto pojetí je ve shodě s obecnější teorií socialistického způsobu života a zároveň je pokusem o konkretizaci této teorie na nižší úroveň zobecnění — totiž na problematiku rodinného života. Z hlediska tohoto modelu si pak domácnost představujeme jako určitý způsob pravidelné organizace uspokojování základních životních potřeb v přirozených společenských jednotkách. Přitom v této koncepci převažuje funkční naplnění kategorie domácnosti. Je ovšem na místě zde připomenout, že v jiné souvislosti je pro nás domácnost zároveň místem, kde se tyto životní potřeby lidí realizují. Funkční stránku domácnosti je podle našeho názoru možno pochopit popisem a rozbořením hospodářských činností domácnosti, to znamená aktivit realizovaných v jejím rámci. Statická stránka domácnosti je podle našeho názoru dána jednak místem v němž domácnost existuje, to znamená bytem, a jednak stupněm a kvalitou vybavení bytu a majetkovými poměry domácnosti.²⁾ Je zřejmé, že mezi oběma stránkami existuje vztah vzájemné závislosti. V současné fázi výzkumné práce se soustředíme především na postizení funkčních souvislostí domácího hospodaření, protože toto zaměření vyplývá z naší dosavadní koncepce výzkumu socialistického způsobu života i ze stavu dostupného statistického materiálu. Je však samozřejmé, že v budoucím výzkumu budeme muset věnovat pozornost i vybavenosti domácností a zejména vztahům mezi funkční a statickou stránkou domácností. Tento vztah je podle našeho názoru klíčem k pochopení sociálního významu domácího hospodaření.

²⁾ Polská badatelka navrhuje dokonce ještě podrobnější definici. „Wspólnotę domową grupy rodzinnej można z organizacyjnego punktu widzenia określić jako gospodarowanie organicznym budżetem, czasem i przestrzenią w celu zaspokojenia potrzeb indywidualnych i potrzeb grupy jako całości, przy cechach charakterystycznych tej wspólnoty jest konieczność integracji trzech wyżej wymienionych parametrów działania“. Grażyna Ungeheuer, Przemiany w zagadaniach rodzinnych gospodarstw domowych, *Problemy rodziny*, č. 3/1975, Warszawa, str. 37—42, str. 37.

Německý autor Erich Enger, který je považován za nejvýznamnějšího znalce domácnosti, definuje domácnost jako jednotku zajišťující uspokojování potřeb určité skupiny lidí.³⁾ Tato sociálně ekonomická instituce vyrostla podle Engerova názoru ze společenských potřeb, které mají svůj původ ve spolužití lidí, má hospodářský charakter a relativní trvalost. Pojem domácnosti Enger dále rozkládá do pojmu vedení domu (Haushaltung), čímž rozumí místo, kde se hospodářská činnost lidí sdružených do domácnosti realizuje a do pojmu hospodaření (Hauswirtschaft), kterým označuje činnosti uskutečňované v domácnosti, pokud mají hospodářský význam a charakter. Engerova definice je v podstatě přijímána s tou výhradou, že pojem domácnosti je třeba rozšířit i na soukromě hospodářské instituce, které slouží k uspokojení potřeb jen jediné osoby.⁴⁾

V našem pracovním vymezení domácnosti vycházíme z představy, že cílem domácího hospodaření je uspokojení potřeb jeho členů. Domácnost si představujeme jako hospodářskou jednotku, která disponuje (1) určitými příjmy a určitou hotovostí, (2) určitým množstvím materiálních hodnot trvalé hodnoty a konečně (3) pracovní silou svých členů realizovanou v domácím hospodaření. Přitom pro většinu domácností je typické, že jejich peněžní příjmy pocházejí ze zdrojů mimo rámec domácnosti. U nepatrného počtu domácností však existuje ještě dodatečný čtvrtý zdroj hospodaření a tím je vlastní naturální produkce. (Teoreticky je ovšem možné tento materiální zdroj podřadit kategorii příjmů domácnosti.) Na domácnost se tedy díváme jako na hospodářskou instituci, která využívá těchto materiálních zdrojů k uspokojení potřeb svých členů.

Je na místě zde poznamenat, že se vyskytly také pokusy vyložit domácí hospodaření pomocí srovnání s průmyslovým podnikem.⁵⁾ Tyto pokusy zdůrazňují výrobní funkci domácnosti. Rozšířenější je ovšem názor, že v domácnosti se uspokojování potřeb uskutečňuje zejména spotřebou zboží, které bylo vyrobeno mimo domácnost. Tento názor je většinou spojen s přesvědčením, že výrobní funkce domácnosti klesá. Oba názory mají silné ideologické pozadí a oba je nutno považovat za hypotetické. Nepochybný rozdíl mezi domácností a ostatními hospodářskými jednotkami spočívá v tom, že domácnost vyrábí prakticky pro vlastní spotřebu a nikoliv pro trh. Proces hospodaření v domácnosti se však v mnohém podobá výrobnímu procesu v podniku. Domácnost nakupuje suroviny nebo polotovary (maso, zelenina, čistící prostředky apod.), které použitím vlastní pracovní síly a strojního zařízení (pračka, vysavač, žehlička apod.) zpracovává do finálních výrobků, které slouží spotřebě. Do hodnoty finálního výrobku, který slouží uspokojení potřeb, je z hlediska ekonomické teorie

³⁾ Das Haushalt ist die Einheit der auf der Sicherung der gemeinsamen Bedarfsdeckung einer Menschengruppe gerichteten Verfügungen. Erich Enger, *Der Haushalt*, Berlin 1952, s. 30; heslo Haushalt in *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, díl V., Göttingen 1956, s. 66.

⁴⁾ Srovnej: A. H o d o l y, *Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna*, Warszawa 1971, str. 15.

⁵⁾ As suggested earlier, the consuming unit or household may be linked to a firm. Like a firm, it buys inputs and transforms them into a final product., W. W. C o c h r a n e, C. S. B e l l, *The Economics of Consumption*. Economics of Decision Making in the Household., Mc Graw-Hill Company N. York, Toronto, London 1956, str. 95.

nepochybně nutno zahrnout i práci, která se realizuje v domácnosti. Určítým důkazem pro tuto tézi je i skutečnost, že tyto finální úpravy polotovárů mohou být také koupeny na trhu. Názor zdůrazňující výrobní funkce domácnosti je vyslovován v souvislosti se snahou o pochopení a změnu postavení ženy v domácnosti a rodině.

Kromě změn vyvolaných změnou společensko-ekonomické formace pro-sazují se v domácnosti v naší společnosti i určité dlouhodobé změny způsobené demografickým vývojem společnosti. Nejnápadnější změnou domácnosti, kterou v našich zemích pozorujeme již po celé půlstoletí, vyvolanou demografickými procesy je skutečnost, že se pozvolna, ale stále zmenšuje velikost těchto společenských kolektivit. Tento proces, který lze statistickými prostředky dosti dobře prokázat a dokumentovat není dosud beze zbytku vysvětlen, neboť je důsledkem řady vlivů morálních, psychologických, ekonomických a jiných. Pohlížíme-li na tento závažný proces prostřednictvím statistických ukazatelů, ukazuje se nám zejména ve dvou znacích. Počet domácností i rodin vzrůstá, a to rychleji nežli celkový stav obyvatelstva. Zároveň se však snižuje průměrný počet členů domácnosti. Pro tvorbu způsobu života je dále velmi důležité, že zmíněný demografický proces se promítá do změn ve vnitřní struktuře domácností. Tento proces však má obrovský význam nejen pro rodinný život a způsobuje také hluboké změny v hospodaření domácnosti i při zajišťování jejího pravidelného chodu.⁶⁾

Upustíme zde od dlouhodobějších srovnávání, která jsou z metodologických důvodů proveditelná jen s výhradami a při nichž je třeba rozdíly neustále vysvětlovat změnami v definici statistických pojmů a podíváme 1960 do roku 1970.

se, jak se situace v naší republice vyvíjela v posledním desetiletí, od roku
Ve vnitřní skladbě hospodařících domácností došlo pod vlivem těchto dlouhodobých tendencí k těmto změnám:

— průměrná velikost hospodařící domácnosti se snížila ze 3,30 na 3,08 osob na domácnost;

— podíl ekonomicky aktivních členů domácnosti vzrostl z 46,1 % v roce 1960 na 48,7 % z celkového počtu členů domácnosti. Hlavní příčinou je zde pokles průměrné velikosti domácnosti, protože počet ekonomicky aktivních na jednu domácnost také zaznamenal pokles (z 1,52 na 1,50), snížení průměrné velikosti domácnosti však probíhá rychleji.

— dlouhodobý nepříznivý populační vývoj se projevil nižším průměrným počtem nezaopatřených dětí na jednu domácnost. Ve sledovaném de-

⁶⁾ Kolejną plaszczyzną uzależnienia zakreśu i treści zadań gospodarstwa domowego sa przemiany w strukturze i wielkości grupy domowej. Tytułem przykłađu — zmniejszenie się liczebności grupy domowej powoduje, iż wypełnianiu pewnych zadań towarzyszą częstokroć znaczne niedobory czasu. W konkretnych sytuacjach prowadzi to do rezygnacji z jakiegoś rodzaju czynności; i tak następują ograniczenia czynności opiekuńczych życia towarzyskiego, dbałości o dom, dbałości o własny wygląd. Gdy jedna z osób nie może wywiązywać się z jakichś powodów z rol domowych, dochazi do sytuacji kryzysowych — następują kolejne ograniczenia poziomu wypełniania poszczególnych zadań lub nawet rezygnacja z niektórych, chyba że włączone zostaną do pomocy osoby lub instytucje zewnatrz. Grazyna Ungeheuer, *Przemiany w zagadaniach rodzinnych gospodarstw domowych*, *Problemy rodziny*, č. 3/1975, Warszawa, str. 37—42, str. 38.

setiletí klesl průměrný počet nezaopatřených dětí na jednu domácnost z 1,03 na 0,88.

V každém případě domácnost představuje hospodářskou jednotku, v níž dochází k přerozdělení a konečné realizaci příjmů. Část běžných příjmů se při tom v domácnosti akumuluje a používá k investicím, které zase zpětně ovlivňují hospodářskou činnost a organizaci domácnosti, část slouží k úhradě běžné spotřeby. Z hlediska poznání tvorby způsobu života a ostatně i z hlediska obecné sociologie by bylo velmi zajímavé vědět něco o tom, jak rodinný majetek vyjádřený ve stupni vybavenosti domácnosti proměňuje rozhodnutí a činnosti, které se uvnitř domácnosti realizují. Hospodářský význam mají také nepochybně domácí práce, které se v domácím hospodářství realizují. Váha tohoto hospodářského zdroje pro pravidelný chod domácnosti a tedy pro uspokojování životních potřeb obyvatelstva je samozřejmě různá u rozdílných typů domácností. Obecně lze však říci, že dosavadní společenské vědy význam této položky přehlížejí nebo alespoň nedoceňují. Malovýroba pro potřeby domácnosti a pro vnější trh, pokud ji můžeme odlišit od domácích prací, má v naší společnosti nepochybně malý význam, který ještě nadále klesá.

Hospodářské činnosti v rámci domácnosti představuje tedy z největší části spotřeba⁷⁾ a s ní spojené práce zajišťující pravidelný chod domácnosti. Výrobní činnosti, pokud se v domácnostech vyskytují, mají charakter přežitku a vykazují klesající tendenci. Analogie mezi domácností a výrobní hospodářící jednotkou má tedy jen omezenou poznávací hodnotu. Cílem domácího hospodářství není výroba, ale uspokojení životních potřeb členů domácnosti, tedy rodiny. Je samozřejmě, že cíle hospodářské činnosti domácnosti — totiž uspokojení spotřebních potřeb členů rodiny — se nemožno řídit jen ekonomickými ohledy. Prostřednictvím toho, jakým způsobem rodina hospodáří, rozhoduje o tom, jak se její příjmy a ostatní hospodářské zdroje realizují, tj. do jaké míry slouží k uspokojení životních potřeb členů rodiny.

⁷⁾ V této podobě je teze o významu spotřeby obecně přijímána. Nevýhodou ovšem je, že většina autorů svoje pojetí spotřeby nepřipustně zužuje a pod spotřebou rozumí jen tu její část, která se realizuje za peněžní příjmy obyvatelstva. Ostatní části spotřeby jsou v rámci této koncepce jednoduše ignorovány. V poslední době se však také setkáváme s diferencovanějším stanoviskem, které lépe respektuje skutečný stav: „Naturální spotřeba bývá považována za přežilou formu, neboť bývá zužována na spotřebu produktů, jež se vyrábějí v soukromých zemědělských usedlostech, na záhumencích členů družstva, nebo na zahrádkách uživatelů. Přitom naturální spotřebu tvoří také obrovská hodnota společensky nutné práce, vynaložená v každé domácnosti jeho členy (a zvláště hospodyněmi) pro domácí potřebu místo používání služeb. Čas věnovaný této práci se rovná pracovní době ve společenském hospodářství a někdy jí dokonce převyšuje. Naturální spotřeba je tedy obrovská, a proto vzájemné spojení mezi společenským hospodářstvím a masou domácností má pro rozvoj země rovněž obrovský význam. Pracovní síla vynaložená na práci v domácnosti — chybí-li nebo nestačí-li služby poskytované společností, nebo při jejich nízké kvalitě (zvláště citelně se projevují nedostatky ve veřejném stravování, nedostatek různých služeb pro domácnost, nízká kvalita služeb skrovné sítě prádelny a čistíren, nedostatek míst v jeslích a mateřských školách) — se nemůže uplatnit ve společenském hospodářství a o to pak snižuje možnosti jeho rozvoje. Je to jeden z velmi podstatných problémů, které čekají na své řešení v prognostické činnosti“.

Hodolý, A.: *Úloha spotřeby v socialistické společnosti a její základní souvislosti*. In: VÚO, *Prognózy spotřeby a maloobchodního obratu*, Praha 1973, str. 10.

Vycházejíc z vymezení domácnosti jako hospodářské jednotky, která má za cíl sloužit uspokojení potřeb svých členů, soustřeďujeme svoji pozornost na empirické poznání dvou nejdůležitějších oblastí činnosti domácího hospodaření: na použití finančních prostředků, které domácnost získává pracovní činností svých členů a dále na vnitrorodinnou dělbu práce, jíž je zajišťován pravidelný chod domácnosti s jejím prostřednictvím rodinný život; zde se realizuje nejpodstatnější část životních potřeb. Rozdíly v těchto nejdůležitějších činnostech domácího hospodaření v rodinách s různou strukturou a žijících v různé fázi vývojového cyklu nepochybně odrážejí různé potřeby jednotlivých skupin obyvatelstva, nestejně možnosti tyto potřeby realizovat a jsou proto dobrým metodologickým východiskem k poznání konkrétních rozdílů ve způsobu života jednotlivých skupin.

Z hlediska obecnější teorie domácnosti je ovšem rozhodující podívat se poněkud podrobněji na rodinnou spotřebu. Mnoho z nejasností v marxistické chápání domácnosti vyplývá totiž právě ze zjednodušeného vidění spotřeby. Marxistická politická ekonomie dlouho význam spotřeby přehlížela.⁸⁾ V marxistické vědě je toto stanovisko v podstatě dnes překonáno, avšak v souvislosti s posuzováním významu a funkcí domácností dosud přece přežívá.

Získání spotřebního zboží domácností je bezpodmínečným předpokladem uspokojení potřeb v jejím rámci. Zvláštní místo v celku získávaného zboží mají předměty dlouhodobé spotřeby. Je v povaze těchto předmětů, že jejich užitná hodnota se zachovává po delší časové období a proto tyto předměty umožňují stále a dlouhodobé uspokojování potřeb domácnosti.

Z hlediska našeho pojetí domácnosti představují předměty dlouhodobé spotřeby majetek domácnosti a jeho existence a rozsah má zásadní význam pro rodinné hospodaření a ostatně ovlivňuje i jiné sféry života, které jsou významné z hlediska tvorby a formování každodenního života obyvatelstva. (Například vybavenost domácnosti předměty dlouhodobé spotřeby nepochybně ovlivňuje strukturu využívání časového fondu.)

Bohužel v současné fázi poznání nedokážeme asi říci mnoho o tom, jak se vybavenost domácnosti konkrétně promítá do způsobu života. Ostatně tato problematika je velmi široká a zasluhovala by samostatnou výzkumnou práci. Globálně jsme vybavenost domácností schopni popsat na základě údajů shromážděných cenem, avšak tyto údaje nám neřeknou nic o tom, jak vlastnictví toho kterého předmětu ovlivňuje chod domácnosti či spotřební a jiná rozhodnutí v jejím rámci realizovaná. Prozatím se musíme spokojit s konstatováním, že majetkový stav domácnosti je významným faktorem chodu domácnosti a tedy i jedním z faktorů, které určují míru uspokojení potřeb členů domácnosti.

Z hlediska formování socialistického způsobu života, zejména z hlediska jeho budoucího vývoje není zanedbatelná skutečnost, že uspokojení potřeb členů domácnosti nemusí být vždy nutně zprostředkováno soukromým vlastnictvím předmětů dlouhodobé spotřeby, ale může být zajištěno

⁸⁾ Spotřeba je stádium procesu společenské produkce, které bylo dosud v nepatrné míře teoreticky prozkoumáno a ustáleno a tvoří rozsáhlou sféru jakoby na pomezí ekonomie a sociologie. H o d o l y, A.: cit. dílo, str. 3.

placenými službami, společným vlastnictvím některých z těchto předmětů několika domácnostmi, nebo společensky organizovanými formami uspokojování potřeb.⁹⁾ V naší současné společnosti je však nejrozšířenější formou realizace potřeb jejich uspokojení v rámci domácnosti. Je pravděpodobné, že v dohledné době zůstane tato forma rozhodující, zejména z toho důvodu, že společnost dosud nemá dosti materiálních sil k tomu, aby vybudovala potřebnou infrastrukturu.

V dosavadním vědeckém bádání byla problematice domácnosti věnována jen okrajová pozornost. Ekonomická věda se zatím prakticky nepokusila o pochopení role domácnosti v reprodukčním procesu. Obecně se sice připouští, že je to nejdůležitější místo spotřeby. Uznává se také, že rodinné vlastnictví je materiálním základem chodu domácnosti a že silně ovlivňuje rozsah a strukturu spotřeby.¹⁰⁾

Tímto konstatováním se většinou poznání významu domácnosti končí. Ve skutečnosti však toto vymezení implikuje skutečnost, že v rámci domácnosti lidé vykonávají řadu důležitých činností, bez kterých by spotřeba vůbec nebyla možná. Cílem těchto činností je buď konečná úprava koupeného zboží do podoby v níž v procesu spotřeby slouží uspokojení potřeb nebo vytvoření a zajištění kulturních, hygienických a jiných předpokladů spotřeby a reprodukce. Tyto činnosti shrnované tradičně do pojmu prací zajišťujících pravidelný chod domácnosti byly zatím předmětem badatelského zájmu jen dosti zřídka. Politická ekonomie věnuje těmto činnostem jen velmi okrajovou pozornost, poněkud více se jimi zabývali sociologové. Podíváme-li se však na tyto činnosti z hlediska podobného tomu, ze kterého politická ekonomie posuzuje jiné pracovní činnosti, musíme připustit, že domácí práce představují normální pracovní proces, ve kterém je vykonávána normální práce. Pomocí pracovních prostředků (na př. kuchyňské mechanizace) a při vynaložení pracovní síly na pracovní předmět (např. potraviny) je vytvořena užitná hodnota přiměřená uspokojení lidských potřeb. Při jiných domácích pracích nevzniká sice finální výrobek, ale tyto práce mají podobu služeb a slouží k zachování, zlepšení nebo obnově užitných předmětů, nebo zajišťují nezbytné předpoklady pro uspokojení potřeb.

⁹⁾ Ve studii, která nám zůstala nepřístupná (H. Mai, Der Stand der gemeinschaftlichen Nutzung industrieller Konsumgüter auf der Basis des Ausleihendienstes in der DDR. Beirat für ökonomische Forschung bei der Leitung der Staatlichen Plankommission) byl učiněn pokus odhadnout význam vypůjčiční služby z hlediska jejího vlivu na proces tvorby osobního vlastnictví v NDR. Závěry ukazují, že i v socialistické společnosti je rozvoj osobního vlastnictví rychlejší, nežli tato z hlediska tvorby socialistického způsobu života racionálnější forma uspokojování potřeb. „Von 1960 bis 1962 steigen die Erlöse aus Ausleihendienst um 3 0/0. Im gleichen Zeitraum stieg der Einzelhandelumsatz am „Gebrauchsgütern“ um 4,4 0/0. Umgerechnet pro Haushalt mit 2,85 Personen betragen die Erlöse aus dem Ausleihendienst 1962 rund 1,62 DM und der bezeichnete Einzelhandelumsatz rund 3.100 DM pro Haushalt“. Citováno podle J. B e r n a r d, str. 227.

¹⁰⁾ Die Hauswirtschaft als kleinste in der Volkswirtschaft existierende Wirtschaftseinheit ist die wichtigste Stätte der unmittelbaren Organisation der individuellen Konsumtion, J. Gericke, Die Bedeutung der elektrischen Haushaltgeräte aus der Sicht einer rationellen Organisation der Konsumtion im hauswirtschaftlichen Bereich, in Beiträge zur sozialistischen Konsumtionsforschung, *Wiss. Zeitschrift der Martin Luther Universität, Sonderheft, Halle 1965, s. 382.*

Politická ekonomie však všem těmto pracovním procesům přiznává pouze charakter soukromé práce, protože jejich cílem není směna, ale bezprostřední uspokojení potřeb rodiny. Toto ekonomické třídění však samozřejmě nezakládá rozdíl v samotné povaze vykonané práce a je zhusta odvislé od konvence.⁴¹⁾

Z hlediska sociologie je však práce v domácnosti pracovním výkonem jako každý jiný a na tom nic nemění ani okolnost, že výsledky této práce nejsou zahrnuty do národního důchodu. Také při formování konkrétního způsobu života obyvatelstva hraje tato práce nepochybně významnou úlohu, u některých skupin obyvatelstva větší než společenská práce, kterou vykonávají.

Pro politickou ekonomii mají domácí práce soukromý charakter, a proto nejsou započítávány do národního důchodu, přesto, že jimi vznikají užité hodnoty. Z hlediska politické ekonomie se tyto práce realizují v izolovaných domácnostech, které nejsou spojeny dělbou práce; domácí práce se proto nedají společensky měřit, kontrolovat nebo normovat a nejsou tedy předmětem vědeckého poznání v rámci politické ekonomie. Výzkum socialistického způsobu života však v nich vidí zajímavý předmět poznání ze dvou důvodů. Jednak jejich skutečný význam v každodenním životě obyvatelstva nelze v žádném případě přehlížet. Druhý důvod je normativní. Protože cílem výzkumu socialistického způsobu života je nalézt cesty, kterými by bylo možno upevňovat socialistické prvky v každodenním životě lidí, nemůže být tato důležitá oblast opomínuta. Racionalita jako nejvyšší princip hospodaření se musí v socialismu uplatňovat také ve sféře spotřeby tak, aby působila k všestrannému rozvoji osobnosti. Z tohoto důvodu musí být studiu domácích prací věnována náležitá pozornost a toto studium se musí zaměřit na podrobné poznání domácích prací a na cesty a prostředky jejich racionalizace. Celý problém má důležitý sociální rozměr, protože práce která tvoří základ chodu domácnosti je z největší části prací žen; plné sociální uznání a ocenění této práce je zároveň předpokladem emancipace žen.

Socialistická společnost nemůže nechat domácnost bez povšimnutí právě proto, že se zde bezprostředně uspokojují potřeby občanů. Je nepochybné že rozsah a kvalita uspokojování těchto životních potřeb závisí od vynaložení času a energie, pomoci kterých se v domácnosti realizují. Problém domácích prací vystupuje z tohoto hlediska pro vědecké poznání jako problém jejich racionalizace.

Z tohoto hlediska je zvláště zajímavá skutečnost, že v současnosti se domácnost stává místem, kde se uplatňují výsledky vědecko-technického pokroku. V našich domácnostech stoupá vybavenost přístroji, které uleh-

⁴¹⁾ Italská feministická autorka pěkně ukazuje na charakter a zejména funkci tohoto rozlišení. „Un economista ha paradossalmente sottolineato che se un uomo sposa la propria donna di servizio, diminuisce il reddito nazionale perchè il denaro che le da non viene più computato come salario. Il che non impedisce alla donna di servizio, diventata „moglie“, di continuare a svolgere la stesa mole di lavoro di prima, e anche maggiore, se per esempio nascono dei figli: eppure incredibile, non si tratta più di un lavoro „reale“ (cioè concepito come tale) perchè si pone immediatamente al di fuori dello scambio a del mercato. Guilia Gabrieli, Per tenerle in casa, *Noi Donne*, 1976, č. 5, str. 38.

čují domácí práce a tento proces zmírňuje propast mezi bouřlivým rozvojem techniky a převážně manuálními pracemi zajišťujícími chod domácnosti. Technický pokrok se tak stává faktorem, který mění způsob života nejen ve výrobě, ale i v rodinném životě.

Elektrifikace, mechanizace, automatizace a chemizace zkracují a ulehčují nudné a monotónní práce; řečeno obecně: vyšší vybavenost domácnosti znamená v mnoha konkrétních domácích pracích časovou úsporu, ale především umožňuje podstatně snížit podíl a intenzitu živé práce. Jinými slovy i uvnitř domácnosti se uskutečňuje strukturální změna v tom smyslu, že stoupá podíl zpředmětněné práce a poklesá podíl práce živé. Jde o proces podobný procesu, který se prosazuje ve výrobě, i když není tak rychlý a nápadný. Příčina je zde ve zvláštním charakteru domácího hospodářství — které je jednak formou organizace spotřeby a jednak místem, kde se spotřeba realizuje a proto se zdá, že předměty dlouhodobé spotřeby jimiž jsou domácnosti ve stále větší míře vybavovány, jsou z hlediska národního hospodářství spotřebními předměty, z hlediska jejich použití v rámci domácího pracovního procesu jsou však nepochybně pracovními prostředky. Při uplatnění prvního hlediska mizí tyto předměty dlouhodobé spotřeby z reprodukčního procesu v okamžiku, kdy si je spotřebitel koupí a ekonomickou vědu pak jejich další osud prakticky nezajímá. Prodejem vstoupilo toto zboží do oblasti individuální spotřeby a jeho další účelné nebo neracionální využití je přenecháno konsumentovi. Socialistické společnosti však nemůže jít jen o realizaci výrobků, ale musí se zároveň vyrovnat s otázkou zda ekonomické a osobní náklady vynaložené při výrobě a získávání těchto technických spotřebních předmětů vedou k dokonalejšímu uspokojování potřeb občanů. Studium domácnosti se proto musí zaměřit na otázku optimální organizace domácích prací, zejména domácích prací, spojených s přípravou stravy a s úklidem a údržbou bytu — tedy dvou nejpodstatnějších složek chodu domácnosti.

Rozvoj socialistické společnosti přináší a nepochybně ještě přinese celou řadu možností racionalizace domácích prací. Do jaké míry a v jakém rozsahu se však v naší společnosti prosadí různé možnosti racionalizace domácnosti závisí na řadě objektivních faktorů. Vedle technické úrovně výrobků a spotřebních zvyklostí zde budou limitem potřebné výrobní kapacity, dále se zde uplatní bytové poměry stejně jako vysoká zaměstnanost žen i rozvoj placených a neplacených služeb.

Nejčastěji se východisko vidí v industrializace domácího hospodářství a převedení funkcí domácnosti do sféry společenské výroby — například výroba hotových jídel nebo textilií, které vyžadují nepatrné ošetření. Podobný efekt, totiž zespolečenštění určitých funkcí domácnosti bývá očekáván od rozvoje služeb. Třetí cesta racionalizace domácnosti spočívá ve vyšším technickém vybavení individuálních domácností. Při této formě zůstávají domácí práce spojeny s individuální domácností — z části je ovšem možno tento způsob kombinovat s výpůjčními službami, nebo vybavovat jedním předmětem více domácností (na příklad členy bytového družstva). Ostatně tento proces probíhá také živelně tím, že vybavení jedné bytové domácnosti slouží zhusta více hospodařícím domácnostem.

Shrneme-li naši teoretickou úvahu vidíme, že racionalizace domácích prací se může uskutečnit těmito způsoby:

1. Industrializací domácích prací
2. Využíváním placených služeb
3. Zvýšením technického vybavení domácnosti
  - a) společným využíváním technického zařízení větším počtem domácností
  - b) výpůjční službou technických prostředků
  - c) individuálním vybavováním domácností technickými prostředky, které tvoří soukromé vlastnictví rodiny.

Je zřejmé, že otázka účelnosti a racionální organizace nemůže být zodpovězena za celé domácí hospodaření, ale musí být posuzována v souvislosti s jednotlivými pracovními funkcemi domácnosti. Věc je metodicky velmi složitá, neboť v úvahách o racionalizaci domácích prací se musí uplatňovat nejen hledisko společenského zájmu a možností, ale také individuální zájmy a hodnotové orientace. Známá omezení nás vedou k přesvědčení, že za současného společenského stavu je možno nejrychlejšího efektu dosáhnout zvyšováním technického vybavení domácnosti, rozšiřováním individuálního vlastnictví předmětů dlouhodobé spotřeby. Industrializace domácích prací se bude asi také uplatňovat, ale její působení nebude zatím tak patrné. Ve využívání placených služeb pozorujeme v posledních letech stagnaci. Hospodářský rozvoj společnosti nedovolí v dohledné době tyto služby intervenovat tak, aby se jejich využívání podstatně zvýšilo. Pro dobu, o které má smysl uvažovat, bude racionalizace domácností z největší části zajištěna masovým vybavením domácností předměty dlouhodobé spotřeby.

Možnosti racionalizace domácích prací jsou také dány jejich technickou a sociální stránkou. Podívejme se z tohoto hlediska na nejdůležitější domácí práce. Úklid a údržba bytu se bezpodmínečně musí realizovat v individuálních domácnostech. Převést tuto činnost na služby je v masovém měřítku naprosto nemožné. Práce však může být podstatně ulehčena použitím vysavače, případně dalších elektrických přístrojů (individuální domácnosti by si je mohly vypůjčovat) a chemizací domácností. Ostatně tento proces je v našich domácnostech dobře pozorovatelný. Významně bude tato funkce domácnosti ovlivněna instalací ústředního topení v nových domech, tedy zlepšováním bytového fondu. Zároveň však musíme vidět, že rostoucí znečištění životního prostředí zvyšuje časový výdaj potřebný k zajištění této kategorie domácích prací. Práce spojené s úklidem a údržbou patří zároveň do té složky domácích prací, které je možno odložit. Tato skutečnost představuje další možnost jejich racionálnějšího výkonu.

Práce spojené s údržbou obuvi šatů a prádla jsou nepochybně tou kategorií, které je nejsnadněji převoditelná mimo domácnost. Její zajištění pomocí placených služeb je však pro většinu rodin nerentabilní.

Nejdiskutovanější je samozřejmě skupina domácích prací spojená s přípravou, servírováním jídla a úklidem jídelního nádobí, protože jde o soubor prací, které představují největší pracovní a časový výdaj, tyto práce není možno odložit a jejich prostřednictvím se uspokojují značně individualizované potřeby, takže není možno tyto práce standardizovat. Ani zde nelze v dohledné době počítat s převratnými změnami.

Z hlediska významu domácích prací pro formování socialistického způsobu života je nutné usilovat o jejich racionalizaci. Předpokladem inter-

vence do této oblasti je ovšem podrobné poznání povahy těchto prací i jejich konkrétní realizace v jednotlivých typech domácností. Obecně lze říci, že právě problematika racionalizace domácích prací je z hlediska tvorby a formování socialistického způsobu života klíčová. Z tohoto důvodu jí budeme věnovat zvýšenou pozornost.

Výsledky dosavadního výzkumu nás staví před nutnost zřít se romantické iluze, že domácí práce se podaří z domácnosti odstranit a převést na průmyslovou bázi. V době, o které má smysl uvažovat, se tak určitě nestane. Zavedení volných sobot jasně ukázalo, že možnost racionálnější organizace domácích prací nevede k snížení jejich časového trvání. Společenská opatření mohou prozatím mít za následek jen změnu ve struktuře a rytmu domácích prací. Za stávajícího stavu rozvoje společnosti je výkon domácích prací v rámci domácnosti nejrationálnějším způsobem uspokojení běžných životních potřeb. Z hlediska teorie socialistického způsobu života neposuzujeme domácí práce podle toho, zda a do jaké míry zůstanou v privátních domácnostech, ale z hlediska efektivity a nutné vynaložené námahy.

Ulehčení domácích prací bude dosaženo vyšším stupněm vybavenosti domácnosti. Přitom rozhodující je, že jednocelové domácí přístroje budou nahrazovány víceúčelovými přístroji s přídatnými zařízeními. Poptávka se přesune k tomuto typu domácích přístrojů. Tento proces byl již ostatně pozorován v USA.¹²⁾ Limitem racionálního vybavování domácností v ČSSR je však nepochybně relativně nízká plošná rozloha bytů, která se, z hlediska delší perspektivy, ještě snižuje.

Pokusíme-li se shrnout naši koncepci domácnosti, můžeme říci, že domácnost si představujeme jako hospodářskou instituci, jejímž prostřednictvím realizují lidé největší část svých každodenních životních potřeb. Pro většinu občanů je domácnost spojena s rodinou. Přitom domácnost chápeme jednak v funkčním a jednak ve statickém smyslu. Představujeme si ji jako souhrn materiálních hodnot, které lidem umožňují uspokojování jejich každodenních životních potřeb. Na základě těchto hodnot se pak v rámci domácnosti realizuje hospodářská činnost domácnosti, v níž dochází k uspokojování konkrétních potřeb.

ДОМАШНЕЕ ХОЗЯЙСТВО И ВЕДЕНИЕ ДОМАШНЕГО ХОЗЯЙСТВА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Домашнее хозяйство в статье понимается как хозяйственный и общественный институт, посредством которого люди реализуют наибольшую часть своих ежедневных потребностей. Для большинства людей домашнее хозяйство связано с семьей. Причем домашнее хозяйство мы понимаем с одной стороны в функциональном и, с другой стороны, в статическом смысле. Следовательно домашнее хозяйство мы представляем как совокупность материальных ценностей, позволяющих людям удовлетворять их ежедневные потребности. В таком случае с помощью этих материаль-

¹²⁾ Podle nám nedostupného rukopisu: Koch, Die gegenwärtige und bis 1980 anzustrebende rationelle Ausstattung der Haushalte mit wichtigsten hauswirtschaftlichen Konsumgüter, podle Gericke, cit. práce, str. 402. Autor, z něhož tuto informaci přejímám, odhadl, že již v roce 1980 bude tento typ představovat 2/3 domácích přístrojů v domácnostech NDR.

ных благ (главным образом квартира и оснащение квартиры) в рамках домашнего хозяйства осуществляется хозяйственная деятельность, при которой происходит удовлетворение конкретных потребностей.

Автор попытался дать определение понятию домашнее хозяйство и ведение домашнего хозяйства в отношении к социологическому определению семьи. Далее рассматриваются в домашнем хозяйстве, которые произошли под влиянием изменений общественно-экономической формации и под влиянием демографических процессов, протекающих в нашем обществе. Особое внимание обращается на хозяйственную деятельность в рамках домашнего хозяйства, которая разделяется в статье на потребление домашнего хозяйства и на совокупность работ, необходимых для обеспечения бесперебойного хода домашнего хозяйства. Статья также оодержит рассуждения о дальнейшем развитии наших домашних хозяйств, особенно о развитии домашней работы в связи с растущим оснащением домашнего хозяйства предметами длительного пользования.

DER HAUSHALT UND DIE HAUSWIRTSCHAFT AUS DER SICHT DER SOCIALISTISCHEN LEBENSWEISE

Der Haushalt wird in dem Aufsatz als wirtschaftliche und gesellschaftliche Institution aufgefaßt, durch die die Menschen den größten Teil ihres Bedarfs sichern. Für die Mehrheit der Menschen ist der Haushalt mit dem Familienleben verbunden. In unserer Vorstellung stellt der Haushalt eine Gesamtheit der materiellen Werte und Verfügungen dar, die auf die Befriedigung des täglichen Bedarfs einer Menschengruppe gerichtet sind. Der Haushalt wird also im funktionellen sowie statischen Sinne aufgefaßt. Mit Hilfe dieser materiellen Werte (vor allem die Wohnung und deren Ausstattung) realisieren sich im Rahmen des Haushaltes die wirtschaftlichen Tätigkeiten, die die Bedarfdeckung ermöglichen.

Der Autor versucht die Begriffe „Haushalt“ und „Hauswirtschaft“ abzugrenzen und sie an den soziologischen Begriff der Familie anzuknüpfen. Er befaßt sich weiters mit den Wandlungen des Haushaltes, die infolge der in unserer Gesellschaft vorgehenden demographischen und sozialen Prozesse hervorgerufen worden sind. Eine eingehende Aufmerksamkeit wird im Aufsatz der sich im Haushalt abspielenden wirtschaftlichen Tätigkeiten gewidmet. Diese Tätigkeiten werden auf den Verbrauch des Haushaltes und den Komplex der zur Sicherstellung des regelmäßigen Betriebs des Haushaltes nötigen Arbeiten verteilt. Der Aufsatz enthält auch Betrachtungen über die weitere Entwicklung unserer Haushalte, insbesondere was die Entwicklung der Hausarbeiten im Zusammenhang mit der steigenden Ausstattung der Haushalte mit den wichtigsten hauswirtschaftlichen Konsumgütern betrifft.